

Panemunėlio vandenvardžiai

Laimutis Bilkis

Lietuvių kalbos institutas

Panemunėlio valsčiaus vandenvardžiai, t. y. upių, ežerų, griovių ir visų šių vietų dalių vardai, išsamiausiai surinkti tarpukariu, kai Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos iniciatyva buvo renkamas visas Lietuvos žemės vardynas. Vietovardžiai iš visų miestų, miestelių, bažnytkaimių, kaimų, vienkiemių, dvarų buvo surašomi į minėtos ministerijos išsiuntinėtas anketas, kurias užpildydavo pradinė mokyklų mokytojai, surinkę informaciją iš vietinių gyventojų¹.

Iš Panemunėlio valsčiaus užrašyti 48 vandenvardžiai: 11 ežerų vardų ir 37 upių, upelių, griovių ar jų dalių vardai. Duomenys rinkti 1935–1936 m. Vietinius gyventojus apklausė ir vandenvardžius surinko mokytojai Antanas Čiurlys, Anelė Dulkytė, Jonas Kalvelis, Viktorija Obolevičiūtė, Eduardas Pugžlys, Jonas Siminonis ir Jonas Švelnys. Šalia vandenvardžių nurodyta daug papildomos informacijos – aprašyta, pro kokias gyvenamąsias vietas upė, upelis ar griovys teka, iš kur išteka, į ką įteka, nurodyta, šalia kokių gyvenamųjų vietų yra išsidėstę ežerai, apibūdintas upių, upelių, griovių ilgis ir plotis, ežerų plotas, pastebima, ar vandens objektai vasarą išdžiūsta, ar yra nuolatiniai, ir pan. Žinoma, tuometės geografinės pastabos gali būti ne visai tikslios dabarties požiūriu, nes geografinė padėtis per daugelį dešimtmečių galėjo kiek pakisti.

Šie duomenys leidžia apžvelgti autentiškų Panemunėlio valsčiaus vandenvardžių visumą, panagrinti juos keliais kalbiniais požiūriais.

Daugelis Lietuvos, tarp jų ir Panemunėlio, vandenvardžių detalai išnagrinėti Aleksandro Vanago darbuose, kuriuose tirta šių vietovardžių daryba, kilmė ir semantika². Kai kurių Panemunėlio ežerų vardų darybą ir kilmę aiškino Bronys Savukynas³, vienas kitas vandenvardis paminėtas ir kitų lietuvių ar užsienio onomastų veikaluose. Tačiau dalis Panemunėlio vandenvardžių, ypač upelių, griovių, vandens objektų dalių vardų, visai nepublikuoti ir netirti.

Atsižvelgiant į tyrimų padėtį, galima suformuluoti tokius šio straipsnio tikslus: darybos, kilmės ir semantikos (motyvacijos) požiūriu iširti visus Panemunėlio vandenvardžius, apžvelgti ir įvertinti jau esančius šio pobūdžio tyrimus, pateikti naujų kilmės hipotezių, atsižvelgiant į visų Lietuvos vandenvardžių darybos, kilmės ir semantikos polinkius, išryškinti Panemunėlio vandens objektų vardų ypatumus (panašumus ir skirtumus).

I. Kilmė

Pagal kilmės pobūdį pirmiausia išskirtini seniausio, indoeuropietiškojo, sluoksnio vandenvardžiai. Jų kilmei paaiškinti pasitelktini kitų indoeuropiečių kalbų duomenys. Toks gali būti vienas Panemunėlio ežero vardas.

¹ Anketos saugomos Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus archyve.

² Žr. Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius, 1970; *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius, 1981; Lietuvių hidronimų semantika, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 21, 1981, p. 4–153.

³ Žr. Savukynas B. Ežerų vardai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 1960, p. 289–300; Ežerų vardai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 4, 1961, p. 219–226; Ežerų vardai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 5, 1962, p. 191–198; Ežerų vardai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 8, 1966, p. 183–194.

Nótigalė. Ežeras Meldeikių kaime, 40 ha ploto. Vardo pirmasis kamienas *Not-* galbūt sietinas su liet. vandenvardžiais *Notà* up. Žsl, *Nōtē*, *Notijà* up. Slnt, *Nótera*, *Noterà*, *Noteris* up. Pnt, *Nočià* up. Rud, taip pat su pr. *Notis*, rus. *Ноча*, kuris yra baltiškos kilmės. Šie vandenų vardai siejami su lot. *natō*, *-āre* 'plaukti, tekėti', gr. *νότιος*, *νοτερός* 'šlapias, drėgnas', dak. *net-* 'tekėti', skr. *snāti*, *snāyatē* 'maudo(si)', sen. saks. *nat-* 'šlapias, drėgnas', got. *natjan* 'šlapinti'⁴. Antrasis kamienas *-gal-* sietinas su liet. *gālas* 'vieta, kur baigiasi koks ilgesnis daiktas; daikto kraštinė dalis (pradžia, pabaiga)'.

Išskirtinas ir baltiškųjų vandenvardžių sluoksnius. Jų kilmės raktas glūdi išlikusiose ar išnykusiose baltų kalbose. Tokios kilmės gali būti 4 vietovardžiai.

Alsetà (*Ruōpiškio ežeras*). Ežeras prie Ruōpiškio ir Alsetos kaimų, 10 ha ploto. Vardas sietinas liet. *Alsà* up. Akm, *Alsé* up. Šv, *Alsúnė* up. Mlt, su lat. vandenvardžiu *Alsava*, pr. vv. *Alsitten*, o toliau – su liet. *alsūs*, *-i* 'alsinantis, varginantis, sunkus; troškus, tvankus'.

Šetekšnà. Jaros upės aukštupys. Išteka iš Duōkiškio kaimo laukų. Vandenvardį K. Būga, remdamasis užrašymu XIV a. istorijos šaltiniuose *Sattaxen*, laikė sėlišku ir kilmės požiūriu siejo su kuršiškais Mosėdžio krašto upėvardžiais *Šatà*, *Šātē*⁵. Tokiu atveju vardas *Šetekšnà* dar sietinas su vandenvardžiais *Šacià* up. Vrn, *Šatupis*, *Šatupjys* up. Krn, pr. vv. *Satho*, *Sattenicken*⁶. Šaknis *Šet-* gali būti susijusi su liet. *šėtioti* 'smarkauti, siautėti; mėtytis, blaškytis; dūkti, šėlioti'.

Žvỹgupis, Žvygupjys. Upelis, tekantis per Grigiškio, Šetėkšnių kaimus, įteka į Sietuviškio ežerą, o toliau – į Šetekšnės upę iš kairės pusės. Vardas greičiausiai sietinas su liet. *žvygūoti* 'blizgėti', lat. *zvidzēt* 'spindėti, žerėti'⁷.

Kitų vandenvardžių kilmę galima paaiškinti lietuvių kalbos duomenimis. Jų yra daugiausia – net 43.

Bedūgnis. Ežeras Meldeikių kaime, 4 ha ploto. Vardas kilęs iš liet. *bedūgnis* 'labai gilus'.

Beñdrupis, Bendrupjys. Nuolaidus, pailgas upelis, skiriantis Vilių kaimo žemę nuo Baltakarčių kaimo, įteka į Šetekšnà. Kilmės požiūriu vandenvardžiai sietini su liet. *beñdras*, *-à* 'priklausantis visiems, visų; kartu naudojamas'⁸, *beñdrė*, *bendrė* 'bendra pieva, bendras laukas' ir liet. *ùpė*.

Čigōno gylė. Vieta Šetekšnės upėje netoli Roblių kaimo kapų. Vardas kilęs iš liet. skolinio *čigōnas* 'čigonų tautybės žmogus' ir liet. *gylė* 'giluma, gilioji ežero ar upės vieta'.

Drožlỹnė. Upelis, ištekančias iš Salāgirio vienkiemio, per vienkiemį tekantis į Salāgirio mišką. Vandenvardis greičiausiai sietinas su liet. *drōžlės* 'drumzlės', kita vertus, gali būti kilęs iš liet. *drožlė* 'sluoksna; medžio žievė degutui degti'.

Ešerinis. Ežeras Meldeikių kaime, 5 ha ploto. Vardas kilęs iš liet. *ešerjys* 'tokia ešerinių šeimos žuvis (Perca fluviatilis)'.

Gāsio upėlis. Upelis Panemūnių kaime. Vardas kilęs iš avd. *Gasjys* ir liet. *upėlis* 'maža upė'.

Gīliosios. Gili vieta Nemunėlio upėje, 1 km į rytus nuo Martiniškėnų kai-

⁴ Žr. Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius, 1981, p. 231–232.

⁵ Žr. Būga K. *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1961, t. 3, p. 241.

⁶ Žr. Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen*, Berlin und Leipzig, 1922, p. 152.

⁷ Žr. Mülenbach K. *Latviešu valodas vārdnīca*, rediģejis, papildinājis, turpinājis J. Endzelins, Rīgā, 1932, t. 4, p. 774.

⁸ Bendrinių lietuvių kalbos žodžių reikšmės nurodomos iš „Lietuvių kalbos žodyno“ (Vilnius, 1956–2002, t. 1–20).

mo. Vandenvardis kilęs iš liet. *gilūs, gilì* ‘toli einantis nuo paviršiaus į dugną, dubus’ įvardžiuotinės formos *gilioji*.

Juřkupis. Nedidelis, negilus, vasarą kartais išdžiūstantis 2 km upelis, Juřkupių kaimo lauke, Šetekšnės kairysis intakas. Upėvardis kilęs iš avd. *Juřkus* ir liet. *ùpė*.

Kapū upėlis. Upelis į pietus nuo Martiniškėnų kaimo, 1,5 km ilgio, prasideda Ažūdubių baloje, įteka į Nemunėlį, vasarą išdžiūsta. Vandenvardis kilęs iš liet. *kapaĩ* ‘vieta, kur laidojami žmonės’ ir liet. *upėlis*.

Kulỹs. Ežeras Meldeikių kaime, 4 ha ploto. Vardas kilęs iš liet. *kulỹs* ‘lanka, iškyšulys; užsisukimas, vingis’.

Laūkupė, Laukupė, Laukupỹs. Upė, apaugusi alksniais ir žilvičiais, apie 20 km ilgio, prasideda prie Rōkiškio, Laūkupėnų kaimo laukuose įteka į Nemunėlį, Laūkupėnų kaimą skiria į dvi dalis – pietų ir šiaurės. Vandenvardžiai kilę iš liet. *laūkas* ‘lygi, be medžių vieta’ ir liet. *ùpė*.

Mėškaupelis. Upelis, tekantis Juřkupių kaime per Juozo Stuko ir Kazio Lapės laukus, atiteka iš Salāgirio, 0,5 km ilgio, vasarą išdžiūsta, Šetekšnės kairysis intakas. Upėvardis kilęs iš liet. *meškà* ‘lokys’ ir liet. *upėlis*.

Motiėjiškis. Upelis prie Gučiūnų ir Juřkupių kaimų ribos. Aukštupys vadinas Motiėjiškiu, žemupys – Juřkupiū. Upėvardis kilęs iš avd. *Motiėjus*.

Nemunėlis. Upė, kurios didelė aukštupio dalis yra Panemunėlio valsčiuje. Vandenvardis netiesiogiai, t. y. per bendrinius žodžius *nėmunas, nemunaĩ* ‘dideli vandenys’, kilęs iš upės vardo *Nėmunas*⁹.

Panemūnių ežeras. Ežeras Panemūnių kaime, pailgas, 5 ha ploto, 0,5 km atstumu į šiaurės rytus nuo kaimo. Vardas kilęs iš kaimo vardo *Panemūniai* ir liet. *ežeras*.

Paprūdės upelis. Upelis, tekantis išilgai Kraštų kaimo laukų, apie 1 km ilgio, įteka į Šetekšną, vasarą išdžiūsta. Upėvardis kilęs iš liet. *paprūdė* ‘vieta prie prūdo, prie tvenkinio’ ir liet. *upėlis*.

Pāstovis. Vieta Šetekšnės upėje netoli Roblių kaimo kapų. Vardas sietinas su liet. *pāstovis* ‘sustojimo, buvimo vieta; poilsis, ilsėjimasis’, *pōstovis* ‘gili vieta upėje, kur vanduo lėtai teka’. Matyt, žodis *pāstovis* gyvojoje kalboje taip pat reiškia ir lėtos tėkmės vietą upėje, tik ši reikšmė nepateko į „Lietuvių kalbos žodyną“.

Pavėrsmė. Upelis, tekantis pro Alseto dvarą, per Lėškupio mišką, apie 0,5 km ilgio, įteka į Šetekšną. Upėvardis kilęs iš liet. *pavėrsmė* ‘šaltinis, versmė; pažliugusi, niekad neišdžiūstanti, žiemą neužšalanti vieta palei versmę’.

Pūkynė. Upelis, prasidedantis ir pasibaigiantis Salāgirio miške. Vandenvardis kilęs iš liet. *pūkaĩ, pūkė* ‘tokia pelkių žolė, švyls’.

Rātkupis. Upelis, tekantis pro Kligiškio, Rātkupio kaimus, vasarą išdžiūsta. Vardas kilęs iš avd. *Rātkus* ir liet. *ùpė*.

Rūdkašỹs. Griovys, tekantis įstrižai Rukšių kaimo laukų, įteka į Šetekšną, pavasarį patvinsta, vasarą nusenka, bet visai neišdžiūsta. Vandenvardis kilęs iš liet. *rūdà* ‘gamtinė mineralinė medžiaga, iš kurios gaunami metalai; prasta, pelkėta žemė su durpių priemaiša, rūdynė’ ir liet. *kāsti* ‘kastuvu imti iš žemės; kapsyti; rausti duobę, griovį; žerti, versti į krūvą’.

⁹ Žr. Vanagas A. Dėl upių vardų *Dunojus* ir *Dniepraras* kilmės, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 8, 1966, p. 176–177.

Ruōpiškio ežeras (*Alsetà*). Ežeras prie Ruōpiškio ir Alsetos kaimų, 10 ha ploto. Vandenvardis kilęs iš kaimo vardo *Ruōpiškis* ir liet. *ežeras*. Matyt, šis sudėtinis vardas yra naujesnis nei *Alsetà*.

Salūpis. Upelis, prasidedantis Martiniškėnų kaimo laukuose, 1 km ilgio, įteka į Nemunėlį, vasarą išdžiūsta. Vardas kilęs iš liet. *salà* 'iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas' ir liet. *ùpė*.

Serbentupys. Negilus, siauras upelis, tekantis per Įlgalaukių, Grigiškio kaimus, 1 km ilgio, Žvėgupio kairysis intakas. Vandenvardis kilęs iš liet. *serbeñtas*, *serbentas* 'vaiskrūmis su valgomomis rūgščiai saldžiomis raudonomis, gelsvomis ar juodomis uogomis (*Ribes*)' ir liet. *ùpė*.

Sietuviškis (*Užūsienis*, *Užūsienio ežeras*). Ežeras Sietuviškio vienkiemyje, prie Domo Šilinio lauko, 5 ha ploto. Vardas kilęs iš liet. *sietuvà* 'gili, plati upės vieta tarp dviejų rėvų arba tarp staigių vingių'. Gyvojoje kalboje žodis *sietuvà*, matyt, reiškia ne tik upės, bet ir ežero gilią ar plačią vietą.

Skardėlis. Sraunus griovys Vilių kaimo lauke tarp vieškelio ir geležinkelio, prie kryžiaus. Vandenvardis kilęs iš liet. *skardis* 'status šlaitas, krantas, stati atkalnė', *skardžius* 'įdubimas, dauba, tarpukalnė, griova'.

Skaždžius. Upelis, tekantis per Roblių kaimą, Šetekšnės kairysis intakas, vasarą išdžiūsta. Vandenvardis kilęs iš liet. *skaždžius* 'status šlaitas, krantas, stati atkalnė; įdubimas, dauba, tarpukalnė, griova'.

Skiedárnė. Vieta Šetekšnės upėje prie Vėbriškių kaimo. Vardas greičiausiai kilęs iš liet. *skiedà* 'drožiant, tašant, obliuojant atskiriama medžio dalelė'.

Sklėpas. Gelmė Laūkupės upėje, į vakarus nuo Laūkupėnų kaimo, apie 4 m gylio, 5 × 10 m ploto. Vardas kilęs iš slavizmo *sklėpas* 'rūsysis'.

Šaltóji. Šetekšnės upės dalis į pietvakarius nuo Klišių kaimo, 15 m ilgio. Vandenvardis kilęs iš liet. *šáltas*, -à 'kuris žemos ar palyginti žemos temperatūros' įvardžiuotinės formos *šaltóji*.

Užūsienis, **Užūsienio ežeras** (*Sietuviškis*). Ežeras Sietuviškio vienkiemyje, prie Domo Šilinio lauko, 5 ha ploto. Vardai kilę iš liet. *užūsienis* 'galulaukė; sodyba už gatvinio kaimo'.

Valkupys, **Velkupys**. Upelis, tekantis pro Klišių, Žilių kaimus, 4 m pločio, įteka į Šetekšną, vasarą išdžiūsta. Upėvardžiai kilę iš liet. *valkà*, *velkà* 'nedidelis klanas, bala, negili lietaus prilyta duobė ant kelio, pievoje, dirvoje, kieme ir pan.; šlapia, klampi, pelkėta vieta, dauba' ir liet. *ùpė*.

Vařležeris. Ežeras Meldeikių kaime, 3 ha ploto. Vardas kilęs iš liet. *varlė*, *vařlė* 'varliagyvių klasės gyvūnas su ilgomis užpakalinėmis kojomis (*Rana*)' ir liet. *ežeras*.

Velniupys. Upelis, tekantis Bajoriškių kaimo pakraščiu, apie 0,5 km ilgio, Šetekšnės dešinysis intakas. Vardas kilęs iš liet. *vėlnias* 'žemės ir požemio dievaitis, kipšas, pinčiukas; religijose – piktoji dvasia, nelabasis' ir liet. *ùpė*.

Versmėlė. Versmė Vanagynės vienkiemyje, prie Nemunėlio upės. Vandenvardis kilęs iš liet. *versmė* 'vieta, kur iš požeminio vandens gyslos teka vanduo; toje vietoje esantis vandens telkinys; klampi vieta, klampynė, pelkė, paversmis'.

Vidūbalių rāvas. Griovys Laūkupėnų kaime, 1 km ilgio, per Šv. Jono pievą teka į Laūkupės upę. Vardas kilęs iš liet. *vidūbalė* 'vieta tarp balų' ir slavizmo *rāvas* 'griovys'.

Viņgrius. Upelis, tekantis 100 m atstumu į pietus nuo Žilių kaimo, 5 m pločio, išteka iš Vilių kaimo lauko Griaūžių bālos. Upėvardis kilęs iš liet. *vingrūs*, -i 'vingiuotas, išsiraitęs'.

Žydo upėlis. Upelis Roblių kaime, įteka į Šėtekšną iš kairės pusės, vasarą išdžiūsta. Upėvardis kilęs iš liet. *žydas* 'zydų tautybės žmogus' ir liet. *upėlis*. Pasak vandenvardžio užrašytojo, prie upelio buvo žydo rėžis.

II. Daryba

Vandenvardžių sudarymo būdai yra įvairūs. Pirmiausia išskirtini pirminiai, t. y. tokie, kurie padaryti be papildomų darybos priemonių ir struktūriškai visiškai sutampa su pamatiniais žodžiais. Tokių vandenvardžių rasta 9. Daugumos jų pamatiniai žodžiai yra bendriniai daiktavardžiai: **Kulys** : *kulys*; **Pāstovis** – plg. *pāstovis*, *póstovis*; **Pavérsmé** : *pavérsmé*; **Skařdžius** : *skařdžius*; **Sklėpas** : *sklėpas*; **Užūsienis** : *užūsienis*. Keli vandenų vardai padaryti iš struktūriškai sutampančių būdvardžių: **Bedūgnis** : *bedūgnis*; **Gīliosios** : *gīlioji*; **Šaltóji** : *šaltóji*.

Kiti vandenvardžiai darybos požiūriu yra antriniai, t. y. iš pamatinių bendrinių ar tikrinių žodžių sudaryti panaudojant papildomas darybos priemones. Pagal darybos formantus jie skirstytini į vedinius, dūrinius ir sudėtinius vandenvardžius. Vediniai dar skaidytini į galūninius ir priesaginius.

Galūnių vedinių yra tik 1 – iš būdvardžio padarytas vandenvardis: **Viņgrius** : *vingrūs*, -i.

Su priesagomis padaryti vandenvardžiai yra viena iš gausesnių vedinių grupių. Su 9 priesagomis išvesta 11 vandenvardžių, beveik visų jų pamatiniai žodžiai yra daiktavardžiai. Su slaviška priesaga *-arnė*: **Skied-árnė** : *skiedà*; su priesaga *-ekšna*: **Šet-ekšnà** – plg. *šetóti*; su priesaga *-elė*: **Versm-ėlė** : *versmė*; su priesaga *-elis*: **Skard-ėlis** : *skařdis*; su priesaga *-ėlis*: **Nemun-ėlis** : *nėmunas*, *nemunaĩ*, dar plg. upės vardą *Nėmunas*; su priesaga *-ynė*: **Drožl-ynė** : *drōžlės* 'drumzlės'; kita vertus, plg. *drožlė* 'sluoksna; medžio žievė degutui degti', **Pūk-ynė** : *pūkaĩ*, *pūkė*; su priesaga *-inis*: **Ešer-inis** : *ešerỹs*; su priesaga *-iškis*: **Sietuv-iškis** : *sietuvà*, iš asmenvardžio: **Motiėj-iškis** : *Motiėjus*. Vieno priesaginio vardo darybos pamatas yra būdvardis: su priesaga *-eta*: **Als-età** : *alsùs*, -i.

Iš dviejų pamatinių žodžių sudurti vandenvardžiai vadinami dūriniais. Jų yra 18. Tai viena iš gausiausių darinių grupių. Pagal pirmąjį pamatinį žodį jie skirstytini į daiktavardinius, būdvardinius ir veiksmožodinius. Daugiausia dūrinių pirmųjų sandų padaryta iš bendrinių daiktavardžių: **Laūk-upė**, **Lauk-upė**, **Lauk-upỹs** : *laũkas* ir *ùpė*, **Mėšk-a-upelis** : *meškà* ir *upėlis*, **Nót-i-galė** – plg. *Notà* up. Žsl, *Nótė*, *Not-ijà* up. Slnt, *Nót-era*, *Not-era*, *Not-eris* up. Pnt ir *gālas*, **Rūd-kasỹs** : *rūdà* ir *kàsti*, **Sal-ùpis** : *salà* ir *ùpė*, **Serbent-upỹs** : *serbeñtas*, *serbentas* ir *ùpė*, **Valk-upỹs**, **Velk-upỹs** : *valkà*, *velkà* ir *ùpė*, **Vařl-ežeris** : *varlė*, *vařlė* ir *ežeras*, **Veln-iupỹs** : *vėlnias* ir *ùpė*; dviejų dūrinių pirmieji pamatiniai žodžiai yra asmenvardžiai: **Juřk-upis** : *Juřkus* ir *ùpė*, **Rāt-k-upis** : *Rāt-kus* ir *ùpė*; dviejų vandenvardžių pirmieji sandai padaryti iš būdvardžio: **Beñdr-upis**, **Bendr-upỹs** : *beñdras*, -à ir *ùpė*; likusiųjų 2 dūrinių pirmieji dėmenys sudaryti iš veiksmožodžio: **Žvyg-upis**, **Žvyg-upỹs** : *žvygúoti* 'blizgėti', lat. *zvidzēt* 'spindėti, žerėti' ir *ùpė*.

Iš dviejų savarankiškų žodžių susidedantys vandenvardžiai (jų yra 9) laikytini sudėtiniais. Jie visi priskirtini kilmininkiniams, t. y. tokiems, kurių pirmasis žodis

yra kilmininko linksnio. Daugumos sudėtinių kilmininkinių vandenvardžių pirmieji dėmenys sudaryti iš bendrinių daiktavardžių: *Čigōno gylė* : *čigōnas* ir *gylė*, *Kapū upėlis* : *kapaĩ* ir *upėlis*, *Paprūdės upelis* : *paprūdė* ir *upėlis*, *Užūsienio ežeras* : *užūsienis* ir *ežeras*, *Vidūbalių rāvas* : *vidūbalė* ir *rāvas*, *Žydo upėlis* : *žydas* ir *upėlis*; vieno upėvardžio pirmasis dėmuo atsiradęs iš asmenvardžio: *Gāsio upėlis* : *Gasys* ir *upėlis*; dar 2 vandenvardžių pirmųjų dėmenų pamatiniai žodžiai yra gyvenamųjų vietų vardai: *Panemūnių ežeras* : *Panemūniai* ir *ežeras*, *Ruōpiškio ežeras* : *Ruōpiškis* ir *ežeras*.

III. Semantika (motyvacija)

Vandenvardžių semantika, kitaip tariant, atsiradimo motyvai, labai įvairi, susijusi su įvairiomis įvardijamųjų vandens objektų savybėmis.

Vieni iš dažnesnių motyvų yra greita, audringa arba, atvirkščiai, lėta tėkmė, banguojantis arba ramus vandens paviršius: *Alsetà*: *alsūs*, -*ĩ* 'alsinantis, varginantis, sunkus; troškus, tvankus', t. y. ramus, mažai banguojantis ežeras; *Nót-i-galė*: lot. *natō*, -*āre* 'plaukti, tekėti', dak. *net-* 'tekėti'; *Pāstovis* : *pāstovis* 'sustojimo, buvimo vieta; poilsis, ilsėjimasis', *pōstovis* 'gili vieta upėje, kur vanduo lėtai teka', t. y. lėtos tėkmės vieta upėje; *Šetekšnà* : *šėtóti* 'smarkauti, siautėti; mėtytis, blaškytis; dūkti, šėlioti', t. y. greitos, smarkios tėkmės upė.

Gana dažnas motyvas yra vandens spalvinės ypatybės: *Drožlėnė* : *drōžlės* 'drumzlės', t. y. upelis, kurio vanduo drumzlinas; *Skiedárnė* : *skiedà* 'drožiant, tašant, obliuojant atskiriama medžio dalelė', t. y. vieta upėje, kur vandenyje gausu kokių nors medžių atliekų; *Žvėgupis*, *Žvygupys* : *žvygúoti* 'blizgėti', lat. *zvidzēt* 'spindėti, žerėti', t. y. upelis, kurio vanduo skaidrus, blizgantis.

Vieno vandenvardžio motyvacija susijusi su vandens temperatūra: *Šaltóji* : *šaltóji*, plg. *šáltas*, -*à* 'kuris žemos ar palyginti žemos temperatūros', t. y. vieta upėje, kur labai šaltas vanduo.

Dažnai motyvas yra vandens objektus apibūdinantys įvairūs duomenys: vagos krypties, krantų ypatumai ir pan.: *Kuljys* : *kuljys* 'įlanka, iškyšulys; užsisukimas, vingis', t. y. išsikišusios, į ką nors išterpusios formos ežeras; *Salūpis* : *salà* 'iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas', t. y. upelis, kuriame yra salų; *Skardėlis* : *skardis* 'status šlaitas, krantas, stati atkalnė', *skardžius* 'įdubimas, dauba, tarpukalnė, griovias', t. y. stačių krantų griovys; *Skařdžius* : *skardžius*, t. y. stačių krantų upelis; *Viņgrius* : *vingrūs*, -*ĩ* 'vingiuotas, išsiraitęs', t. y. upelis, kurio vaga labai vingiuota.

Kai kurie vandenvardžiai motyvacijos požiūriu sietini su įvardijamųjų objektų dugno ypatybėmis, ypač su gilumu: *Bedūgnis* : *bedūgnis* 'labai gilus', t. y. gilus ežeras; *Gīliosios* : *gilioji*, plg. *gilūs*, *gilĩ* 'toli einantis nuo paviršiaus į dugną, dubus', t. y. vieta (vietos) upėje, kur labai gilų; *Sietuviškis* : *sietuvà* 'gili, plati upės vieta tarp dviejų rėvų arba tarp staigių vingių', gyvojoje kalboje žodis *sietuvà*, matyt, reiškia ne tik upės, bet ir ežero gilią ar plačią vietą, t. y. ežeras, kuriame daug gilių vietų; *Sklėpas* : *sklėpas* 'rūsysis', t. y. vieta upėje, kur labai gilų (rūsysis yra žemėje iškasta gili duobė); *Valkupjys*, *Velkupjys* : *valkà*, *velkà* 'nedidelis klanas, bala, negili lietaus prilyta duobė ant kelio, pievoje, dirvoje, kieme ir pan.; šlapia, klampi, pelkėta vieta, dauba', t. y. upelis, kuriame yra klampių vietų, daubų.

Vandenvardžių atsiradimo motyvai dažnai priklauso ir nuo įvardijamųjų objektų tekėjimo ar buvimo vietos, priklausomybės ir pan. Išskirtini keli pogrupiai: 1) su

įvairiais bendriniais vietų pavadinimais susiję vandenvardžiai: *Kapū upėlis* : *kapai* 'vieta, kur laidojami žmonės', t. y. upelis, tekantis pro kapines; *Laūkupė*, *Laukupė*, *Laukupys* : *laūkas* 'lygi, be medžių vieta', t. y. upė, tekanti per laukus; *Paprūdės upelis* : *paprūde* 'vieta prie prūdo, prie tvenkinio', t. y. upelis, tekantis pro tvenkinį; *Užūsienis*, *Užūsienio ežeras* : *užūsienis* 'galulaukė; sodyba už gatvinio kaimo', t. y. ežeras, esantis kaimo gale; *Vidūbalių rāvas* : *vidūbalė* 'vieta tarp balų', t. y. griovys, tekantis tarp balų; 2) su gyvenamųjų vietų vardais susiję vandenvardžiai: *Panemūnių ežeras* : *Panemūniai* k., t. y. ežeras, esantis Panemūnių kaime ar šalia jo; *Ruōpiškio ežeras* : *Ruōpiškis* k., t. y. ežeras, esantis Ruōpiškio kaime ar šalia jo; 3) su asmenvardžiais susiję vandenvardžiai: *Gāsio upėlis* : *Gasys* avd., t. y. žmogui, pavarde Gasys, priklausantis ar per jo žemę tekantis upelis; *Juŗkupis* : *Juŗkus* avd., t. y. žmogui, pavarde Jurkus, priklausantis ar per jo žemę tekantis upelis; *Motiējiškis* : *Motiėjus* avd., t. y. žmogui, vardu arba pavarde Motiejus, priklausantis ar per jo žemę tekantis upelis; *Rātkupis* : *Rātkus* avd., t. y. žmogui, pavarde Ratkus, priklausantis ar per jo žemę tekantis upelis; 4) su etnonimais susiję vandenvardžiai: *Čigōno gylė* : *čigōnas* 'čigonų tautybės žmogus', t. y. vieta upėje, kurioje maudėsi (galbūt nuskeno) čigonas ar pan.; *Žydo upėlis* : *žydas* 'žydu tautybės žmogus', t. y. žydui priklausantis ar per (pro) žydo žemę tekantis upelis.

Kelių vandenvardžių atsiradimo motyvai susiję su įvardijamųjų objektų paskirtimi: *Beņdrupis*, *Bendrupys* : *beņdras*, -à 'priklausantis visiems, visų; kartu naudojamas', t. y. daugeliui aplinkinių žmonių priklausantis upelis, kuriuo bendrai naudojama (pvz., žvejojama, skalbiama) ar pan.; *Rūdkasys* : *rūdà* 'gamtinė mineralinė medžiaga, iš kurios gaunami metalai; prasta, pelkėta žemė su durpių priemaiša, rūdynė' ir *kàsti*, t. y. griovys, kuriame buvo kasama rūda.

Vandenvardžių motyvacija sietina ir su gyvūnų pavadinimais. Tokie vardai, matyt, susidarė dėl to, kad gyvūnai, iš kurių pavadinimų kilę vandenų vardai, galėjo tikrai ar tariamai, nuolat ar tam tikrą laiką gyventi, būti (pvz., plaukioti, maudytis, gerti) vandenyje ar šalia jo: *Ešerinis* : *ešerys* 'tokia ešerinių šeimos žuvis (Perca fluviatilis)', t. y. ežeras, kuriame gausu ešerių; *Mėškaupelis* : *mėškà* 'lokys', t. y. upelis, prie kurio kažkada pastebėta meška arba kada nors gyventa meškų; *Varlēžeris* : *varlē*, *varlē* 'varliagyvių klasės gyvūnas su ilgomis užpakalinėmis kojomis (Rana)', t. y. ežeras, kuriame gausu varlių.

Pora vandenvardžių sietini su augalų pavadinimais. Tokių vardų atsiradimą lėmė tai, kad vandenyje ar pakrantėse augo vienokie ar kitokie augalai: *Pūkynė* : *pūkai*, *pūke* 'tokia pelkių žolė, švylys', t. y. upelis, kuriame auga žolės, vadinamos pūkais; *Serbentupys* : *serbeņtas*, *serbentas* 'vaiskrūmis su valgomomis rūgščiai saldžiomis raudonomis, gelsvomis ar juodomis uogomis (Ribes)', t. y. upelis, kurio pakrantėse auga serbentai.

Du vandenvardžiai neturi kokios nors išskirtinės motyvacijos, jie tiesiog yra tikriniais vardais tapę bendriniai vandens objektų pavadinimai: *Pavėrsmė* : *pavėrsmė* 'šaltinis, versmė; pažliugusi, niekad neišdžiūstanti, žiemą neužšalanti vieta palei versmę'; *Versmėlė* : *versmė* 'vieta, kur iš požeminio vandens gyslos teka vanduo; toje vietoje esantis vandens telkinys; klampė vieta, klampynė, pelkė, paversmis'.

Vienas vandenvardis semantiškai sietinas su mitologinės būtybės pavadinimu: *Velniupys* : *vėlnias* 'žemės ir požemio dievaitis, kipšas, pinčiukas; religijose – piktoji dvasia, nelabasis'.

Dar vienas upėvardis motyvacijos požiūriu yra metaforinis, pagal kokį nors tariamą panašumą atsiradęs iš kito upėvardžio: *Nemunėlis* : *nėmunas*, *nemunai* 'dideli vandenys', *Nėmunas* up., t. y. upė, panaši į Nėmuną, tik mažesnė už jį.

Išvados

1. Iš Panemunėlio valsčiaus 1935–1936 m. užrašyti 48 vandenvardžiai: 11 ežerų vardų ir 37 upių, upelių, griovių ar jų dalių vardai.

2. Kilmės požiūriu išskirtini indoeuropietiškojo, bendrabaltiškojo ir lietuviškojo sluoksnio Panemunėlio vandenvardžiai.

2.1. Indoeuropietiškam sluoksniui priklauso tie, kurie galėjo atsirasti dar prieš lietuvių ir apskritai baltų kalbų susidarymą. Jų kilmei paaiškinti reikalingas daugelio indoeuropiečių kalbų kontekstas. Tokios kilmės vandenvardžiu galima laikyti ežero vardą *Nótigalė*.

2.2. Bendrabaltiškųjų vandenvardžių grupę sudaro tie, kurių kilmę galima paaiškinti ne vien lietuvių, bet ir kitų baltų (latvių, prūsų, sėlių) kalbų duomenimis. Jiems priskirtinas ežero vardas *Alsetà* ir upėvardžiai *Šetekšnà*, *Žvỹgupis*, *Žvỹgupỹs*.

2.3. Lietuviškojo sluoksnio vandenvardžių kilmei paaiškinti pakanka lietuvių kalbos duomenų. Tokių vardų yra daugiausia – 43.

3. Darybos požiūriu vandenvardžiai yra pirminiai, t. y. sutampantys su bendriniais žodžiais, ir antriniai, t. y. sudaryti panaudojant papildomas darybos priemones.

3.1. Pagal darybos būdą daugiausia yra sudurtinių vandenvardžių – 18, arba 37,5%, po to pagal produktyvumą eina priesagų vediniai – 11, arba 22,9%, pirminiai ir sudėtiniai vandenvardžiai – po 9, arba po 18,75%, ir galūnių vediniai – 1, arba 2,1%.

3.2. Panemunėlio valsčiaus vandenų vardų darybos polinkiai kiek skiriasi nuo visos Lietuvos vandenvardžių darybos: daugiau nei pusę Lietuvos vandenvardžių sudaro priesagų vediniai, o tarp Panemunėlio vandenų vardų dažniausi yra dūriniai; be to, tarp aptariamojo valsčiaus vandenvardžių labai nedaug galūnių vedinių ir nėra nė vieno priešdėlio vedinio.

4. Vandenvardžių semantika, arba atsiradimo motyvacija, labai įvairi, bet galima išskirti dažniau pasitaikančius motyvus.

4.1. Daugiausia yra vandenų vardų, reiškiančių tėkmės, vandens paviršiaus, spalvos, temperatūros, vagos krypties, krantų, dugno, tekėjimo, buvimo vietos, priklausomybės ypatumus.

4.2. Kiek rečiau vandenvardžių semantika, arba motyvacija, sietina su įvardijamųjų objektų paskirtimi, gyvūnų, augalų, mitologinių būtybių pavadinimais.

4.3. Du vandenvardžiai yra tikriniais vardais tapę bendriniai vandens objektų pavadinimai, vienas – laikytinas metaforiniu.

Sutrumpinimai

Akm – *Akmėnė*

avd. – *asmenvardis*

dak. – *dakų*

got. – *gotų*

gr. – *graikų*

k. – *kaimas*

Krn – *Kruonis, Kaišiadorių r.*

lat. – *latvių*

liet. – *lietuvių*

lot. – *lotynų*

Mlt – *Molėtai*

plg. – *palygink*

Pnt – *Panoteriiai, Jonavos r.*

pr. – *prūsų*

Rud – *Rudnià, Varėnos r.*

rus. – *rusų*

saks. – *saksų*

sen. – *senųjų*

skr. – *sanskrito*

Slnt – *Salantaĩ, Kretingos r.*

Šv – *Švėkšna, Šilutės r.*

up. – *upė*

Vrn – *Varėna*

vv. – *vietovardis*

Žsl – *Žāsliai, Kaišiadorių r.*

Literatūra

- Būga K. *Rinkiniai raštai*, Vilnius, 1961, t. 3, p. 241.
- Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen*, Berlin und Leipzig, 1922, p. 152.
- Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 1956–2002, t. 1–20.
- Mülenbach K. *Latviešu valodas vārdnīca*, redigējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, Rīgā, 1932, t. 4, p. 774.
- Savukynas B. Ežerų vardai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 1960, p. 289–300; Ežerų vardai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 4, 1961, p. 219–226; Ežerų vardai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 5, 1962, p. 191–198; Ežerų vardai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 8, 1966, p. 183–194.
- Vanagas A. Dėl upių vardų *Dunojus* ir *Dnieprą* kilmės, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 8, 1966, p. 173–182.
- Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius, 1970.
- Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius, 1981.
- Vanagas A. Lietuvių hidronimų semantika, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 21, 1981, p. 4–153.

Straipsnio rankraštis gautas 2008 06 09, serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos įvertintas 2009 02 11, skelbti parengtas 2009 03 20.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Panemunėlis“ (vyr. redaktorius ir sudarytojas *Venantas Mačiekus*).

Straipsnio kalbos redaktorius *Albinas Masaitis*, korektorė *Rasa Kašėtienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas*.

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai (specializuotuose rinkinio skyriuose):

1. Straipsnio santrauka anglų kalba.
2. Žinios apie autorių.

© Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį svetainės www.llt.lt tekstą ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti interneto svetainės „Lietuvos lokaliniai tyrimai. www.llt.lt“ visą nesutrumpintą pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio paskelbimo svetainėje www.llt.lt datą.